

© Högskoleverket

LÄS 2007-10-27

Kvinnliga författares utopier

En utopi är en blandning av *eutopia* – en god plats – och *outopia* – ett ingenstans. Den bästa av världar finns inte och kan kanske inte heller göra det. Ingen slump alltså att det är i science fiction-litteraturen som utopin frodats på senare år. Det goda samhället är mer trovärdigt om det är beläget på en annan planet. I övrigt får man se sig om i samtidslitteraturen för att finna visioner om en ny och bättre värld. Däremot har litteraturvetenskapen under det senaste decenniet allt mer uppmärksammat ämnet. Men då är det som ett historiskt fenomen, framför allt förknippat med en kvinnolitterär eller feministisk tradition.

Utopins otidsenlighet slår mig när jag läser Eva Heggstad's bok *En bättre och lyckligare värld. Kvinnliga författares utopiska visioner 1850–1950*. Med början i Fredrika Bremers *Syskonlif* och slut i sista delen av Martha Sandwall-Bergströms *Kulla-Gulla*-serie inventeras kvinnliga författares drömmar om en annan verklighet. De kvinnliga arbetskollektiv, välgörenhetsprojekt och kamratäktenskap som passerar i revy är dåtidens drömmar, som talar sitt tydliga språk om sin tids sociala ordning och kvinnornas behov av att bryta upp från den. Somliga inslag är ganska självklara, som Bremer och Elin Wägner, annat är mer oväntat, som att Victoria Benedictssons desillusionerade realism och Maria Sandels hårdförda arbetarlitteratur sätts in i ett utopiskt sammanhang.

En stor förtjänst med Heggstad's bok är att hon diskuterar en rad mer eller mindre bortglömda författare och perifera romaner. När läste man senast om Sigge Starks *Manhatareklubben*? Hur många visste att den fanns? Baksidan av det varierade urvalet är att utopibegreppet kanske används väl generöst. Vad har egentligen *Kulla-Gulla* gemensamt med *Fru Marianne*? Inte mycket. Båda får en happy end. Men inte kan det väl vara det som kännetecknar litterära utopier?

Jag saknar en genrediskussion. Utopin samsas helt säkert bättre med romantisk idealism och med didaktiska flickböcker än med 1880-talets uppgörelser med samhället. Även om man kan betrakta kritiken av verklighetens missförhållanden som en del av det utopiska, är de kvinnliga åttitalisterna mer upptagna med problembeskrivning än med visioner. Samtidigt kan man, som Heggstad gör, säga att det feministiska tänkandet är utopiskt till sin natur. Syftet med (t.ex.) de kvinnliga åttitalisternas kritik av patriarkatet och av stereotypa könskonventioner är utopisk – nämligen en önskan om ett samhälle där kvinnan har lika villkor. Men skillnaderna mellan olika epokers och genrers möjlighet att ge uttryck åt alternativen varierar kraftigt och det hade jag gärna läst mer om. *Fru Marian-*

nes harmoniska slut där mannen och kvinnan står sida vid sida, frigjorda från sina könsbestämda förväntningar på varandra, kan kanske i sitt utopiska anslag ses som ett överskridande av tidens realistiska konventioner. Det skulle också förklara kritikernas besvikelse över romanen. Utopin har ett spänningsfyllt förhållande till realismen.

En bit in på 1900-talet uppstod mer gynnsamma förhållanden för utopin. Kvinnorna hade uppnått en viss frihet – yrkeskvinnan hade uppstått – och att föreställa sig ett jämlikt samhälle låg inte helt utom verklighetens gränser. Intressant nog handlar det under denna tid inte så mycket om kärleksutopier som om kvinnlig gemenskap och längtan efter en livsuppgift. Elin Wägner beskriver ett kollektiv av kontorsflickor i *Norrullsligan* och i Stina Aronsons *Medaljen över Jenny* startar en grupp arbetslösa flickor eget. I Maria Sandels *Droppar i folkhavet* framstår männen, liksom hos Wägner, som ett hot mot den kvinnliga gemenskapen och kvinnans eget livsprojekt. ”Karl, de är jordens ogräs”, säger ”Morsan”, den gamla änka som Sandels hjältinna Gerda tar sin tillflykt till efter att ha blivit övergiven av sin fästman. Och Gerda beslutar sig för att hellre vara utan dem. Även hos Aronson väljer huvudpersonen syateljén framför äktenskapet. Ingen före *Kulla-Gulla* tycks vara förmögen att förena den egna livsuppgiften med kärleken till mannen. Dagmar Edqvists kamrathustru lyckas nästan. Men där saknas det idylliska slut som är ett måste i flickboken.

”Jag är förskräckligt övergiven här hos Timpers. Vi talar bara om pengar och sjukdomar och årstider här i huset, men aldrig ett ord om den oskyldigaste utopi.” Denna bild av kvinnans instängdhet i hemmet och vardagen ger Stina Aronson i 20-talsromanen *Två herrar blev nöjda*. I den ger sig jaget iväg till Paris och finner kanske inte ett utopia, men i alla fall ett visst mått av frihet. Just detta kvinnliga jag och hennes försök att finna vägar framåt mellan en gammaldags samhällsmoral och ett erotiskt kaos betonas av Caroline Graeske i hennes avhandling *Bortom ödelandet. En studie i Aronsons författarskap*. Där är det Aronsons hela författarliv som står i centrum. Det handlade mycket om att finna en egen plattform i ett litterärt klimat som definierade henne som ”en kvinna och därtill av en äldre generation”, som Artur Lundkvist skrev till henne i ett brev. Underförstått: ingen av oss unga avantgardistiska grabbar.

Aronsons långa och motiga väg till erkännande som författare är avhandlingens röda tråd och utifrån den görs både nedslag i de litterära texterna och beskrivningar av Aronsons familjeförhållanden, kontakter med förlag, kri-

tiker och författarkollegor. Det är en ganska nedslående berättelse. Aronson får inte mycket uppmuntran och framstår ibland som en osjälvständig epigon: hon beundrar Lundkvist, försöker skriva som Södergran och blir refuseerad av Bonniers på grund av för dålig försäljning. Graeske är angelägen om att ge en nyanserad bild av författarskapet och är inte ute efter äreräddning. Kanske behandlar hon sitt studieobjekt väl hårt ibland. Mot ett påstått inflytande från Nietzsche invänder hon att det inte är ”en medveten moralteoretiker som skriver, utan en författarinna som vill skapa alternativa kvinnobilder”. Men även en författarinna (!) kan väl medvetet läsa och ta intryck av Nietzsche? Någon moralteoretiker var ju inte heller Södergran.

Som helhet ger avhandlingen en tydlig och sorglig belysning av kampen om tolkningsföreträdet på litterära fältet. Med stor noggrannhet går Graeske steg för steg genom de litterära decennierna och Aronsons samtidiga anpassning och omformulering av varierande litterära ideal. Hon blev aldrig någon avantgardist. Men med sitt sena genombrott

med *Hitom himlen* (1946) blev hon en betydande modernist. Och här i de avslutande kapitlen om denna och de följande prosatexterna framstår Aronsons författarskap som följdriktigt: konsekvensen av marginaliseringen på det litterära fältet är en prosa som utgår ifrån ödemarken och dess människor, från en främmande dialekt och från erfarenheter fjärran från mannens modernitet. De ”som saknar röst och representation i de stora sammanhangen sätts i fokus”, skriver Graeske, ”fosterbarn, ogifta mödrar, samer och annat ’löst folk’”.

Det ligger alltså både en civilisationskritik och en kritik av ett centralperspektiv i Aronsons beskrivningar av en värld som inte längre har något existensberättigande. Kanske kan man betrakta hennes sena prosatexter som en antiutopi, skriven mot den moderna drömmen om det goda samhällets uppståndelse genom social ingenjörskonst och rationella, manliga ideal.

JENNY BERGENMAR

Uppgifter

1. Vilken huvudsaklig kritik framför textförfattaren mot Heggstads bok?

- A Att alltför många verk diskuteras, utan att deras historiska betydelse värderas.
- B Att alltför mycket tas upp, utan att det tydligt framgår varför.
- C Att alltför många betydelsefulla författare utelämnas.
- D Att alltför stor betoning läggs på kritikernas synpunkter.

2. På vilket sätt kan *Kulla-Gulla-romanerna*, utifrån textförfattarens resonemang, betraktas som utopiska?

- A Genom kombinationen av civilisationskritik och upplysningsanda.
- B I sitt överskridande av samtidens realistiska konventioner.
- C Genom den samtidiga betoningen av missförhållanden och det idylliska i kärleken.
- D I tron på möjligheten för kvinnor att förverkliga både en egen ambition och ett förhållande med en man.

3. Hur kan man enligt texten bäst sammanfatta hur Stina Aronsons författarskap utvecklades?

- A Det kom alltmer att präglas av drömande och romantiska teman.
- B Det färgades alltmer av hur den litterära världen behandlade henne.
- C Det blev alltmer avskuret från samtidens frågor och samhällslivet.
- D Det färgades alltmer av försöken att efterlikna andra författarinnor.

4. Vilken är en viktig skillnad mellan Eva Heggstads bok och Caroline Graeskes?

- A Den förra är inriktad på okända författare, den senare på etablerade.
- B Den förra behandlar litterära visioner, den senare bristen på ideal.
- C Den förra är inriktad på att analysera ett historiskt fenomen, den andra på att beskriva det.
- D Den förra behandlar ett litterärt tema, den senare ett enskilt författarskap.

Forskning om åldrandet

De faktorer vi vanligtvis förknippar med åldrande är kanske framför allt urkalkning av skelettet, minskad muskelmassa och en allmän nedgång av sinnesfunktioner respektive kognitiva funktioner.

Brun Ulfhake, professor vid institutionen för neurovetenskap, Karolinska Institutet, har de senaste tio åren forskat kring sambandet mellan vår arvs massa och förändringar i nervsystemets funktion under åldrandet.

Han menar att det inte finns något stöd för teorierna om att funktionsstörningar hos äldre främst skulle bero på det stora antalet förlorade nervceller. I själva verket rör det sig om endast 10–15 procent, säger han.

– Vi och andra har visat att detta inte är tillräckligt mycket för att kunna förklara funktionsstörningarna. Många av nervcellerna har dessutom visat sig ha en viss förmåga till reparation. I stället handlar det troligen om ett stört samspel till exempel i de neuromuskulära kontakterna mellan motoriska nervceller och muskelvävnaden.

Under det normala åldrandet förlorar vi muskelfibrer motsvarande 30 procent av muskelmassan; successivt uppträder symtom som svaghet och en ökad sjuklighet i rörelseorganen, ett tillstånd som kallas sarkopeni. Dessutom blir det en störning i de motoriska nervcellernas innervation av muskelvävnaden.

I USA har forskare gjort misslyckade försök att hormonbehandla muskelsvaga personer med tillväxthormon (GH). Detta har visserligen ökat nivåerna av IGF (insulinlike growth factor), vilket lett till att personerna gått upp i vikt – men inte på grund av en ökad muskelmassa, säger Brun Ulfhake.

IGF bildas normalt i levern på uppdrag av hypofysen. IGF kan emellertid även produceras direkt av muskelvävnaden, där den kan ha en kraftfull effekt på muskelfibrernas fysiologiska egenskaper. Förutsättningen är dock att muskeln används.

– Bland annat stimuleras differentieringen, specialiseringen, av celler. Försöksdjursmodeller har visat att om man ökar IGF-produktionen med en så kallad virusvektor direkt i muskeln, motverkar detta sarkopenin och man får en nybildning av muskelceller.

Då man tillfört IGF har man sett att cellkärnorna differentieras till muskelceller och vandrar in i muskelfibrerna, vilket verkar vara en förutsättning för att muskeln skall kunna återhämta sig.

Hos personer som motionerar ökar nivåerna muskel-IGF markant. Det finns även studier som visat att en välkomponerad träning så pass högt upp som i 90-årsaldern kan ge en mycket god tillväxt av muskelmassan. Men här spelar naturligtvis även ärftliga faktorer in.

Brun Ulfhakes forskargrupp har kunnat visa att äldre försöksdjur har ökade nivåer muskel-IGF, liksom ett högt påslag på sitt muskulära reparationssystem. Dessutom är de gener som styr muskelcelldifferentieringen uppreglerade, en effekt av den ökade muskel-IGF-signalerings hos åldrande individer. Leverns produktion av IGF sjunker däremot.

Man har även sett att de äldre djurens cellkärnor befinner sig inne i muskelfibrerna, ett tecken på att muskelvävnaden försöker återhämta sig.

– Många anser att en bristande IGF-funktion är den mest betydelsefulla störningen under åldrandet, men vi anser inte att det kan förklara förlusten av muskelfibrer. De IGF-beroende vävnadsnybildande mekanismerna inbyggda i muskeln är påslagna i allt högre grad ju sämre djuret är.

Brun Ulfhake menar att mycket i stället pekar mot att det handlar om en process där de motoriska nervcellerna förlorar sin förmåga att innervera muskelfibrerna. En bibehållen innervation är en förutsättning för att muskeln skall arbeta.

För att kontakterna med denna målvävnad skall kunna bibehållas, krävs ett väl fungerande neuromuskulärt samspel mellan muskelfibrer, motoriska nervceller och gliaceller, vilka fungerar som stödjeceller i nervsystemet.

– Vid sidan av aktivitet spelar trofiska faktorer en stor roll. Vi har funnit flera åldrandespecifika förändringar i det molekylära samspelet mellan muskelfibrer och nervceller.

Hos äldre råttor har Brun Ulfhake studerat de gener som kodar för energi- respektive proteinomsättning och jämfört med de symtom djuren uppvisar.

Dessa studier ger fog för de hypoteser som kopplar samman ämnesomsättningsprocesser och oxidativ stress med åldrande, menar Brun Ulfhake. Om cellernas reparationssystem fallerar, kan skador uppkomma på grund av fria syreradikaler som genereras i samband med celandningen.

De tidigare hypoteserna grundar sig på teorin att om man minskar sitt kolhydratintag, och därmed det totala antalet kalorier, minskar också den energimetabolism som ger upphov till fria syreradikaler och oxidativ stress. Också andra studier har kopplat samman oxidativa skador med en ökad energiproduktion.

– Studier gjorda på maskar talar för att energiproduktionen styrs av grundläggande mekanismer; en minskad kolhydratmetabolism leder helt enkelt till ökad livslängd.

Men orsakas då den skadliga effekten av ett intag av för mycket kolhydrater? Ja, sannolikt ackumulerar vi skador av de fria syreradikalerna; dessa kommer framför allt att

drabba vävnader som har slutat dela sig, som muskulatur och nervsystem. Att intag av stora mängder kolhydrater kan få denna effekt har sannolikt att göra med hur kroppens olika kontrollsysteem påverkas, menar Brun Ulfhake.

– Först när vi vet bättre hur de här mekanismerna skiljer sig åt, kan vi gå in med kostrekommendationer.

Brun Ulfhake menar att det allmänt kan vara befogat att se över sitt energiintag men göra det på ett medvetet sätt, så att inte nödvändiga näringsämnen plockas bort.

– I relation till den begränsade fysiska aktivitet vi utövar här i väst, äter vi omkring 20–30 procent för mycket kalorier.

Oxidativa stresskador kopplade till energiomsättningen repareras till en början av specifika reparationsprocesser i muskelcellerna. Hos gamla djur har man sett att detta fungerar sämre, eftersom dessa oftast har högt påslag på sitt reparationsystem. Skadorna är vävnadsnedbrytande och bidrar på sikt till att reparationsystemet fallerar.

– Våra fynd överensstämmer med hypoteserna om nytan av en minskad energiomsättning; det vi kan se i muskelvävnaden kan till delar vara effekterna av en alltför hög energiomsättning. Frågan är nu om också muskelmassans

reparationsförmåga kan förbättras genom förändring av kostintaget och ökad fysisk aktivitet.

Brun Ulfhakes hypotes om åldrandets mekanismer är att dessa inte huvudsakligen kan kopplas till fel i kroppens reparationsystem och förmodligen inte heller till det endokrina systemet. Det handlar inte heller om motoriska nervceller som håller på att dö, de gör vad de kan för att innervera musklerna, säger han.

– Vi tror i stället att reparationsystemet kommer i kölvattnet och att de motoriska nervcellerna störs på grund av att den målvävnad som de innerverar inte kan reparera sina skador i tillräckligt snabb takt.

Hur mycket kan vi då påverka själva och hur mycket är genetiskt styrt? Brun Ulfhake menar att när det gäller den totala livslängden beror 20–30 procent på genetiska faktorer medan resterande 70–80 procent är kopplade till omgivningsfaktorer.

EVA CEDERQUIST

innervation = överföring av nervimpulser

trofisk = som har samband med näringsförhållanden och vitalitet i en kroppsvävnad

metabolism = ämnesomsättning

Uppgifter

5. Vad är det Brun Ulfhake under lång tid framför allt ägnat sin forskning åt?

- A Att studera relationen mellan energiintag och muskelfunktioner.
- B Att studera relationen mellan genetiska faktorer och nervceller.
- C Att studera relationen mellan åldrande och mängden muskelmassa.
- D Att studera relationen mellan kroppsvikt och förlorade nervceller.

6. Vilken tidigare rådande uppfattning kan man nu avfärda utifrån Ulfhakes forskningsresultat?

- A Uppfattningen att muskelförtvining hos äldre skulle bero på förändrad ämnesomsättning.
- B Uppfattningen att funktionsstörningar hos äldre skulle bero på mängden förlorade nervceller.
- C Uppfattningen att skador på nervsystemet hos äldre skulle förklaras av ärftliga faktorer.
- D Uppfattningen att energiomsättningen hos äldre skulle styras av kostvalet.

7. I texten beskrivs försök på äldre råttor. Vad pekar försöksresultaten på?

- A Att åldrandet påskyndas av muskulära påfrestningar.
- B Att ämnesomsättningen försämras med åldern.
- C Att åldrandet kan fördröjas med hjälp av energirik kost.
- D Att ämnesomsättningen påverkar åldrandet.

8. Vad ser Brun Ulfhake som en intressant fråga för den fortsatta forskningen kring funktionsnedsättningar och åldrande?

- A Huruvida funktionsnedsättningarna påverkar livslängden.
- B Varför symtomen varierar så mycket mellan individer.
- C I vilken mån individens livsstil påverkar förloppet.
- D Hur stor betydelse de ärftliga faktorerna har.

Gudrun och kolbalansen

Skogen spelar en viktig roll som kolsänka för Sverige eftersom upptaget i skogen i stort sett balanserar de emissioner som förorsakas av förbränning av fossilt kol. Vi har i dag ganska mycket kunskap om hur mycket kol som normala skogar tar upp men vi saknar viktig kunskap om hur störningar av ekosystemen påverkar kolbalansen.

I Sverige är det bränder, insektsangrepp och stormar som är de viktigaste naturliga störningarna. Stormen Gudrun, som vintern 2005 orsakade stor förödelse med cirka 75 miljoner kubikmeter omkullvräkt skog, är ett exempel på en osedvanligt omfattande störning. En så radikal påverkan på kolbindande och kolavgivande processer som en sådan storm orsakar måste rimligtvis få stora konsekvenser för kolbalansen – men hur stora?

Ett sätt att relativt snabbt få svar på den frågan är att gå ut och mäta flödet av koldioxid mellan stormfällda ytor och atmosfären. Med modern avancerad teknik är det numera möjligt att göra sådana mätningar.

Vi använder en teknik som bygger på att samtidigt mäta luftens koncentration av koldioxid och dess vertikala hastighet i luftrummet en bit ovanför marken. Beroende på hur högt ovanför marken som vi placerar våra instrument ”ser” vi olika stora områden runt mätpunkten, vanligtvis 2–3 hektar i storlek. Vi har satt upp sådana mätinstrument på två olika av Gudrun stormfällda områden i Småland, ett i närheten av Asa och ett vid Toftaholm. Mätningarna kunde inte påbörjas förrän områdena var röjda från nedfallna träd. Därför har vi mätdata från och med mitten av sommaren i Asa och från senare delen av sommaren i Toftaholm.

Våra första resultat visar på en dramatisk förändring av kolflödena från de stormfällda ytorna jämfört med dem från en typisk yta med skogen stående kvar. Nattetid är det ingen större skillnad mellan de olika ytorna, men på dagen, när skogen visar ett kraftigt nettoupptag, är upptaget starkt reducerat i Asa med bara ett litet nettoupptag mitt på dagen medan det i Toftaholm fortsätter att pysa ut kol hela dagen. Vi har också gjort en jämförelse med ett ”normalt” färskt hygge som visar att det faktiskt inte är så stor skillnad mellan detta och de stormfällda ytorna, speciellt stormfället i Asa. Den stora skillnaden mellan ett ”normalt” hygge och en rensad stormfälld yta är att den senare har utsatts för betydligt mera omfattande störningar i mark- och rotsystemet på grund av alla rotvältor.

I Asa har gräs och hallonris snabbt växt till, vilket gör att vi får ett litet nettoupptag mitt på dagen. Toftaholm, som röjdes senare, har ännu inte fått någon gräsinvasion och därför finns inget upptag ens mitt på dagen. Sett över

hela dygnet blir resultatet nettoemission från stormfällena (och hygget) medan det blir ett stort nettoupptag i den stående skogen.

Exemplet ovan gäller förhållandena under september månad och vi måste påpeka att mätvärdena inte är direkt jämförbara. Det beror på att de olika ytorna har haft olika temperatur-, ljus- och fuktighetsförhållanden eftersom de ligger på geografiskt skilda lokaler, och de fysikaliska förhållandena påverkar hastigheten på flödena.

Vi har även gjort mätningar av koldioxidutbytet över det stormfällda området i Asa med ett specialutrustat flygplan men från dessa mätningar har vi inte hunnit utvärdera några data ännu. Med flygplanet, som i princip använder samma teknik som finns i de fasta masterna, kan vi studera effekterna av Gudrun över större områden och vi kan få en bättre bild över hur representativa våra fasta master är.

Vi har också gjort en första uppskalning av flödena till att motsvara flödet från hela den av Gudrun stormfällda ytan. Vi har då använt en etablerad datamodell, BIOME-BGC, som vi kalibrerat mot Asa, där vi har den längsta mätserien.

Med hjälp av klimatdata från SLU:s skogliga forskningsstation i Asa har vi simulerat flödena över ett helt år och kommit fram till att emissionen i Gudruns fotspår uppgår till cirka 3 miljoner ton kol på årsbasis. Det är en förfärande hög siffra som vi kan ställa i relation dels till det ”normala” kolupptaget i svensk skog som är 10–15 miljoner ton, dels till de antropogena emissionerna som är cirka 15 miljoner ton per år. Om vi dessutom räknar med att det normala upptaget har försvunnit blir skillnaden mellan ”före Gudrun” och ”efter Gudrun” cirka 3,5 miljoner ton kol per år! Alltså en avsevärd försvagning av Sveriges kolbalans under 2005.

En viktig följdfråga är hur länge denna försämring kvarstår, dvs. hur snabbt vi kan återbeskoga området. Andra viktiga frågor är om stormfrekvensen blir högre i ett framtida förändrat klimat, hur detta då påverkar Sveriges kolbalans och vad vi kan göra åt det. Det är också av stor vikt att vi får möjlighet att studera hur andra former av störningar påverkar kolbalansen, som till exempel insektsangrepp som också kan bli vanligare i framtiden.

Forskning om hur olika typer av ekosystem fungerar ur kolbalanssynpunkt och framför allt hur kolflödena styrs och påverkas av temperatur, nederbörd, solstrålning etc. sker inom flera olika samverkansprojekt både på nationell och på internationell nivå.

Från och med januari 2003 har vi också en nordisk så kallad spetsforskningsenhet inom området där i stort

sett alla nordiska grupper som sysslar med fluxmätningar samverkar. Vi tror att samordnad forskning inom detta område i förlängningen kan ge viktiga bidrag till ökad kunskap om hur samhället på bästa sätt ska förvalta sina ekosystem på ett långsiktigt uthålligt sätt som inte skadar klimatet utan snarare gynnar det.

ANDERS LINDROTH, FREDRIK LAGERGREN, JANNO TUULIK, ACHIM GRELE, LEIF KLEMEDTSSON, PER WESLIEN OCH OLA LANGVALL

SLU = Sveriges lantbruksuniversitet

antropogen = påverkad, skapad eller orsakad av människan

emission = utsläpp

Uppgifter

9. Vad är det som textförfattarna har utfört mätningar av?

- A Koldioxidhalten i skogsområdenas mark- och rotsystem.
- B Koldioxidens förekomst och rörelse i marknära luftlager.
- C Koldioxidhalten över stora ytområden med stående träd.
- D Koldioxidens förekomst och kolupptaget i olika ekosystem.

10. Vad har enligt texten blivit det viktigaste samlade resultatet av stormen Gudrun?

- A Att mängden kol i den svenska skogen efter stormen ökat flera gånger om.
- B Att stora mängder kol avges från de stormdrabbade områdena.
- C Att utsläppen från förbränning av fossilt kol nu i huvudsak binds i hyggesmarken.
- D Att det dagliga kolupptaget nu varierar starkt mellan olika områden.

11. Vad är enligt texten den främsta förklaringen till skillnaderna i mätresultat mellan Asa och Toftaholm?

- A Skillnader vad gäller mättekniker.
- B Skillnader vad gäller mätningarnas tidpunkter.
- C Skillnader vad gäller växtlighet efter stormen.
- D Skillnader vad gäller tidigare skogsbestånd.

12. Vad är en viktig och akut fråga enligt textförfattarna?

- A Huruvida man tillräckligt snabbt kan minska utsläppen från förbränning av fossilt kol.
- B Huruvida man kan uppnå en tillräckligt rättvisande statistisk bild av den rubbade kolbalansen.
- C Huruvida man inom rimlig tid kan få fram de forskningsresurser som krävs för att kartlägga följderna av Gudrun.
- D Huruvida man på rimligt kort tid kan få fram ett nytt skogsbestånd i de stormdrabbade områdena.

Hela Sveriges historia

Recension:

Petri Karonen. *Pohjoinen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809*. Porvoo-Helsinki-Juva, 1999.

1800-talets nationsuppfattning påverkar ännu svenska och finska historikers syn på sina respektive länder. De flesta historiker är förvisso numera medvetna om detta historiografiska problem, men inte ens i nyare handböcker finner man några försök att lösa dem. I Göran Behre, Lars-Olof Larsson & Eva Österbergs *Sveriges historia 1521–1809* noteras att Finland var en naturlig del av det svenska riket men därutöver nämns Finland knappt. Inte heller i Harald Gustafssons *Nordens historia. En europeisk region under 1200 år* problematiseras Finlands eventuella särställning i relation till Sverige. I de svenska böckerna ingår Finland men finns ändå inte med. Ett liknande förhållande råder i Finland; också här erkänns självklart Finland som en naturlig del av riket, men allt som oftast finner man Finland behandlat som en egen analytisk entitet med sin egen historia. Den nationellt färgade inställningen till vårt gemensamma rikets historia förefaller alltså seglivad. Frågan är då om ett systematiskt ickenationellt angreppssätt skulle ge en ny syn på det svenska riket. Det menar åtminstone ålänningen och Uppsalaforskaren Per Olof Sjöstrand. Han anser att nya synteser över det svenska riket skulle kunna uppnås om dess alla delar systematiskt inkluderades i analyserna.

Ett aktuellt exempel på ett helhetsgrepp är dock Petri Karonens bok *Pohjoinen suurvalta* (Den nordliga stormakten), som framför allt är en bok över det svenska rikets historia från Gustav Vasa till Gustav IV Adolf. Karonen har sammanställt det mesta av nyare forskning till en kunnig och väldisponerad helhet som gör boken mycket läsvärd. Inriktningen är klart politisk- och socialhistorisk med betoning på relationen mellan lokalsamhället och staten, men på ett skickligt sätt vävs även ekonomisk historia och kulturhistoria in i texten vilket gör slutresultatet i allra högsta grad njutbart.

Karonens syfte är emellertid inte enbart att erbjuda en tolkning av rikets historia; hans huvudsyfte är att visa att Sverige var en livskraftig tidigmodern statsbildning som ingalunda tillhörde Europas periferi. Detta vill Karonen göra genom att betrakta Sverige som summan av dess olika delar och därtill genom att placera riket i ett ”större internationellt sammanhang än vad som är brukligt”. Här finns alltså den ovan efterlysta ambitionen att behandla riket som en helhet och dessutom ge det en större infattning. De invändningar som jag här presenterar, riktar sig huvudsakligen mot hur Karonen hanterar dessa två utgångspunkter.

Karonen når en bra bit på vägen i sin strävan att innefatta hela riket i analysen, men han når inte riktigt ända fram. Av förklarliga skäl befinner sig Finland ständigt i Karonens blickpunkt, vilket ger intrycket att författaren lika mycket är ute efter att förklara Finlands plats i helheten som helheten i sig. Karonen anlägger ett perspektiv ovanifrån: staten Sveriges utveckling styr framställningen och Finland relateras till denna. Här stöter Karonen på metodproblem. Frågan inställer sig nämligen om Finland kan betraktas som en särskild enhet redan på 1500-talet. Att definiera Finland är svårt, konstaterar även Karonen: bestod det av enbart Egentliga Finland, av Åbo stift eller av alla de finska landskapen? Ingick Österbotten i Finland? Finland var uppenbarligen inte en statsrättslig enhet, räcker det då med att språket skilde sig från riksspråket svenskan? Trots dessa uppenbara definitionsproblem behandlar Karonen Finland som en enhet och motiverar detta med att man i samtiden i vissa sammanhang (Olaus Petri under 1530-talet, Mikael Gyllenstolpe under 1650-talet) beskrev Finland som ett av rikets fem forntida riken. Detta resonemang leder oundvikligen till att exempelvis Värmland och Svealand också skulle kunna behandlas utifrån samma särställningsprincip som Finland.

Karonens uppgift är därför inte enbart att teckna en bild över det svenska riket, utan kanske främst att ge en uppfattning om Finland inom detta rike.

Den andra invändningen riktas mot Karonens ambition att vederlägga påståendet om Sveriges perifera status. Det kan antingen göras genom att fokusera på rikets militärpolitiska påverkan på omvärlden eller genom att se på graden av integration i en övernationell ekonomisk sfär. Karonen diskuterar den förra i större och den senare i mindre utsträckning, vilket leder till att huvudsyftet till viss del förfelas. En ytterligare möjlighet hade varit att placera riket i ett allmän-europeiskt sammanhang genom att systematiskt jämföra med utvecklingen i andra länder. Gustav Vasa och Erik XIV framstår exempelvis i denna belysning som rätt typiska renässansfurstar. Också utvecklingen mot en starkare och mera centraliserad statsmakt finner sin motsvarighet i bland annat Frankrike, Danmark och Ryssland. Mekanismerna tycks alltså vara desamma även om de kom till olika konkreta uttryck i olika länder.

Nu koncentrerar sig Karonen alltså istället på att förklara utvecklingen utifrån de särskilda förutsättningar, och begränsningar, som rådde inom riket. Här kommer han fram till att även om staten tidvis utsatte samhället för orimliga krav på resurser, hade inte den svenska stormakten nått så stora framgångar utan ett brett folkligt stöd.

Perioden karakteriserades, enligt Karonen, av ”bygge, krig och anpassning”, där bygge och anpassning står för samhälleligt positiva processer. En ny stat med nya institutioner och sociala relationer skapades, vilket i slutänden trots allt kom samhället till godo. Det svenska tidigmoderna riket var med andra ord enligt Karonen en för tiden lyckad och framgångsrik konstruktion.

Pohjoinen Suurvalta är kunskapsrik, välskriven och innehåller det mesta av nyare forskning vilket gör den till en mycket läsvärd textbok. Styrkan i Karonens arbete ligger i hans goda grepp om den sociala och politiska historien och hans konsekventa och problematiserande behandling

av Finland inom ramen för det svenska riket. Boken borde presenteras för en svenskspråkig läsekrets eftersom historiker och den historiskt intresserade publiken i Sverige nog är i ett skriande behov av att förstå Finlands plats i riket. Den kritik som här framlagts kan motiveras med att Karonens arbete är väl genomfört och ambitiöst; arbetet är helt enkelt så bra att det förtjänar en ordentlig kritisk behandling. Sammanfattningsvis är Karonens bok intressant och mycket läsvärd, men en ny sorts syntes, som Sjöstrand efterlyser, återstår ännu att skriva.

GYÖRGY NOVÁKY

Uppgifter

13. Hur yttrar sig det som recensenten kallar ”1800-talets nationsuppfattning” i de refererade historieböckerna?

- A Svenska historiker överdriver Finlands särställning i förhållande till Sverige.
- B Finska historiker bortser från att landet varit en del av Sverige.
- C Både svenska och finska historiker hanterar Sverige och Finland som egna nationer.
- D Både svenska och finska historiker bortser från Sveriges och Finlands nationella särdrag.

14. Recensenten berömmar Karonens bok för dess ”problematiserande behandling av Finland”. Vad är det recensenten uppskattar?

- A Att Karonen koncentrerar sig på Finlands egen historia.
- B Att Karonen vill placera Finland i ett större sammanhang.
- C Att Karonen kritiserar den svenska behandlingen av Finland.
- D Att Karonen starkt ifrågasätter tidigare finsk historieskrivning.

15. Recensenten anser att Karonen hade vunnit på att göra fler jämförelser mellan Sverige och omvärlden. Vad hade sådana jämförelser kunnat visa?

- A Att Sverige starkt påverkade vissa andra europeiska länder i politiskt avseende.
- B Att Sveriges dåtida position främst var ett resultat av övriga länders förhållanden.
- C Att Sverige följde ett utvecklingsmönster som var gemensamt för flera länder.
- D Att Sveriges läge i Europas utkant innebar unika förutsättningar och ett unikt historiskt förlopp.

16. Vilken aspekt av Karonens arbete är det som recensenten främst kritiserar?

- A Perspektivet och angreppssättet.
- B Hanteringen av fakta och källor.
- C Valet av ämne och tidsperiod.
- D Dokumentation och skildringen.

Språkbruk i förskolan

I en artikel varnar Mia Maria Rosenqvist för konsekvenserna av Skollagskommitténs förslag att skolbegrepp som elev och undervisning ska införas i förskolan. Det kan komma att påverka såväl pedagogers som föräldrars och politikernas syn på verksamheten. På sikt finns risken att skoltänkandet tar över också i förskolan, menar hon.

Skollagskommitténs förslag till ny skollag innebär att förskolan ska utgöra en del av det offentliga skolväsendet och att samma regler ska gälla för förskola, grundskola och gymnasieskola samt för alla andra skolformer. Det är ett förslag som många har väntat på. Förskollärare har i årtal bedrivit mycket betydelsefull pedagogisk verksamhet eller – som de uttryckte sig under 50- och 60-talet – undervisning och omvårdnad. Det är på tiden att denna verksamhet fullt ut erkänns som en del av utbildningsväsendet för barn och ungdomar i Sverige. Redan skolkommisionen på 40-talet påtalade detta.

Läraryrket har varit den främsta drivande kraften bakom reformerna på förskolans område. Läraryrkets ställningstagande bygger på förskollärares kunskaper och erfarenheter och under senare tid även på de forskningsrön som inte minst förskollärare verksamma på högskolor har bidragit med.

Det är helt nödvändigt att beakta detta när man ska värdera Skollagskommitténs förslag till ny skollag som inkluderar förskolan fullt ut och därmed använder samma begrepp för förskola och skola. Så länge man har olika språkbruk ges verksamheterna olika värde. På samma sätt som det en gång var skillnad mellan småskola och folkskola och mellan småskollärare och folkskollärare.

Mia Maria Rosenqvist går i sin artikel på ett förtjänstfullt sätt igenom alla de betänkanden, propositioner och utredningar som behandlat frågan om förskolans ställning under de senaste årtiondena. Utredning efter utredning har påtalat vikten av att skolan tar intryck av förskolan. Ett exempel är regeringens skrivelse 1996 om en utvecklingsplan för skolan. Där skriver man bland annat att ”skolans sätt att arbeta under barnens första viktiga år, bör ta intryck av förskolan och fritidshemmets arbetsätt [...] Förskolan å sin sida behöver ta intryck av skolans förhållningssätt.” Det senare har inte varit så vanligt i tidigare texter. Det är förmodligen ett utslag av det ökade intresset för förskolans innehåll men också av att barn lär sig läsa tidigare.

Det finns också i dag ett helt annat intresse för till exempel matematik och naturvetenskap i förskolan som också benämns i termer av ämnen. Så Skollagskommittén föreslår egentligen bara sådant som redan börjat etablera sig. Även lärarutbildningen för förskolan beak-

tar detta på ett helt nytt sätt, som Mia Maria Rosenqvist påpekar.

Självklart är det inte så på alla håll, men utvecklingen går i denna riktning och allt fler förskollärare, grundskollärare och fritidspedagoger – lärare rätt och slätt – bygger upp sin verksamhet där den egna kompetensen utnyttjas och utvecklas. Därmed gynnas det gemensamma projektet att åstadkomma bästa möjliga undervisning för alla barn. En ökad kunskapsbildning och forskning kan vi också se fram emot i den framtida utvecklingen.

Ytterligare en aspekt är att förskola, förskoleklass, grundskola och fritidshem under många år ingått i samma förvaltningar i kommunerna och även tillhört samma rektorsområde. (Numera kallas för övrigt cheferna för förskolan rektor i många kommuner. Det hade inte för så länge sedan betraktats som fullständigt omöjligt.) Detta har självklart haft sin betydelse för att skapa en gemensam vokabulär mellan förskola och skola och fritidshem på centrala områden.

Det finns många projekt i dag som klart visar att lärare i förskola och skola byter begrepp och innehåll i begrepp med varandra och utvecklar en pedagogisk samsyn. Det är naturligt att det i huvudsak etableras begrepp från skolan eftersom begreppen i förskolan i mycket mindre grad är att hänföra till enbart skola, som till exempel ”verksamhet”, ”barn”, ”stimulera”.

Skollagskommitténs förslag ska också ses som en konsekvens av att riksdagen för några år sedan beslutat om skolgång från fyra års ålder i form av den allmänna förskolan. Förskolan har också numera en egen läroplan och förskoleklass är en etablerad företeelse med en läroplan gemensam med grundskola och fritidshem. Med denna utveckling blir det till slut nödvändigt att fråga sig om man kan upprätthålla olika språkbruk beroende på vilken tid på dagen verksamheten sker eller vilken ålder barnen har.

Jag menar att det inte är rimligt eller lämpligt. Om man vill jämställa förskola och skola är det nödvändigt med en mera enhetlig terminologi. Vilka begrepp ska man använda, frågar sig då vän av ordning. Då ska man komma ihåg att det har skett förändringar innehållsmässigt i många av de begrepp som används i dag. ”Undervisning” och ”lektion” har till exempel en annan innebörd i dag än när folkskolan infördes. Samma sak gäller självklart begrepp från förskolan. ”Samling” är på 2000-talet något annat än vad det betydde på 1960-talet.

Andra begrepp används bara i vissa skolformer. ”Rast” används till exempel bara i skolan, men även där har det

olika innehåll beroende på barnens ålder. Rast för åttaåringar skiljer sig markant från en rast för femtonåringar. I grundskolan betraktas det som naturligt att det är skillnad beroende på barnens ålder. Och rast kommer förmodligen aldrig att införas i förskolan.

Annorlunda är det däremot med begreppet elev. I dagligt tal finns "barn" i både förskola och grundskola, även i läroplanerna. Men eftersom barn är ett allmänt begrepp är det naturligt att elev används som ett begrepp för barn i den pedagogiska verksamheten. "Elev" kom för övrigt in i skolans värld genom flickskolorna. Det ansågs inte lämpligt att kalla flickorna för lärjungar och därför lånade

man in ett begrepp från franskan, och det blev senare ett begrepp för hela skolan. Det var alltså ett feministiskt tilltag att etablera "elev".

Avslutningsvis vill jag också lyfta fram en mer renodlad läraraspekt på kravet om likvärdiga regler mellan skolformerna. Det gäller behörighetsreglerna. Finns det något rimligt skäl till att de minsta eleverna inte ska få tillgång till behöriga lärare? Med en gemensam skollag blir det helt naturligt att endast utbildade lärare ska få tillsvidareanställning i förskolan, liksom i det övriga skolväsendet.

SOLWEIG EKLUND

Uppgifter

17. Vad ser textförfattaren som en trolig orsak till att det redan vuxit fram ett gemensamt språkbruk inom de olika skolformerna?

- A De har rymts inom samma organisation.
- B De har delvis haft gemensam personal.
- C De har styrts av samma lagstiftning.
- D De har ofta utvärderats gemensamt.

18. Vilken grupp framstår Solweig Eklund framför allt som talesman för?

- A Barn i både förskola och skola.
- B Lärare i förskolan.
- C Lärare i skolan.
- D Skol- och utbildningspolitiker.

19. Vilken positiv konsekvens menar Solweig Eklund kan bli följden av att skola och förskola får ett mer likartat regelverk?

- A Att det på sikt kan förbättra förskollärover utbildningen.
- B Att förskolan kan få fler behöriga lärare.
- C Att skolformerna kan samordnas inom förvaltningen.
- D Att förskolan influeras av skolans arbetssätt.

20. Hur kan man bäst karakterisera Solweig Eklunds text?

- A Positiv recension.
- B Informativt debattinlägg.
- C Jämförande analys.
- D Översiktlig historik.